

Βυζαντινή Ιστορία Ι (324-1081)

Ενότητα 11: Η ανάκαμψη του Βυζαντίου κατά τον 10^ο αι. και η λεγόμενη «βυζαντινή εποποιία»

Λεβενιώτης Γεώργιος
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας
Ανοικτά ακαδημαϊκά μαθήματα (AUTh Open Courses)

Μάθημα IBY 601 :
Βυζαντινή Ιστορία I (324-1081)

Φωτογραφία :

<http://www.aeof.fr/site/532/sainte-sophie-%28hagia-sophia%29-de-constantinople.htm>

Διδάσκων :

Γεώργιος Α. Λεβενιώτης

© 2015

Μάθημα 11^ο:

Η ανάκαμψη του Βυζαντίου κατά το 10^ο αι. και η λεγόμενη «βυζαντινή εποποιία»

- Οι πηγές για το 10^ο αι.
- Η «βυζαντινή εποποιία» (ca. 960-1025) και οι παράγοντες που οδήγησαν στην επίτευξή της
 - Οι αυτοκράτορες της περιόδου και η πολιτική σταθερότητα
 - Η οικονομική και η δημογραφική άνοδος της αυτοκρατορίας κατά το 10^ο αι.
 - Οι κοινωνικές εξελίξεις στην ύπαιθρο και ο ρόλος των «δυνατών»
(= ισχυρών μικρασιατικών οικογενειών)
 - Η στρατιωτική ισχυροποίηση του Βυζαντίου, ο παλαιός «θεματικός»
και ο νέος μισθοφορικός στρατός
- Τα γεγονότα (επέκταση στην Ανατολή, υποταγή Βουλγαρίας, ισχυροποίηση Βυζαντίου στη ν. Ιταλία)
 - Χάρτες

Επισημάνσεις περί πνευματικών δικαιωμάτων

Οι περισσότεροι χάρτες που περιλαμβάνονται στις κάρτες των μαθημάτων / παρουσιάσεων προέρχονται από τρίτες πηγές

Όπου ήταν δυνατόν, δηλώνονται πάντοτε η προέλευση και τα πνευματικά δικαιώματα (copyrights) της εκάστοτε εικόνας

Ορισμένοι χάρτες έχουν υποστεί μικρή ή μεγαλύτερη επεξεργασία ή περιέχουν επιπρόσθετες πληροφορίες για την ευκολότερη κατανόησή τους από τους θεατές και χρήστες των συγκεκριμένων παρουσιάσεων

Οι περισσότερες αναπαραστάσεις της μεσαιωνικής Κωνσταντινούπολης προέρχονται από το εξαιρετικό πρόγραμμα ψηφιακών αναπαραστάσεων **BYZANTIUM 1200** του κ. Tayfun Öner (©), τον οποίο και θερμά ευχαριστώ για την άδεια χρησιμοποίησης ορισμένων αναπαραστάσεων (βλ. <http://www.byzantium1200.com/>)

Τα κείμενα των καρτών προέρχονται από τον διδάσκοντα του μαθήματος *IBY 601*, Λέκτορα Γεώργιο Α. Λεβενιώτη (©). Για τη συγγραφή τους έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως η ειδική ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία

Όπου έχουν χρησιμοποιηθεί αυτούσια αποσπάσματα από μελέτες τρίτων ερευνητών, πραγματοποιείται σχετική παραπομπή

IBY 601 - Πίνακας μαθημάτων

- **Μάθημα 1^ο** : Εισαγωγή - Προβλήματα, συντελεστές και είδη πηγών της βυζαντινής ιστορίας
- **Μάθημα 2^ο** : Περίγραμμα ιστορικών εξελίξεων - Η Βυζαντινή αυτοκρατορία από τον 4^ο έως τον 11^ο αι.
- **Μάθημα 3^ο** : Από την παλαιά στη δεύτερη Ρώμη (= Κων/πολη) - Ο μετασχηματισμός της ύστερης Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (τέλη 3^{ου} - αρχές 4^{ου} αι.) και η απαρχή της λεγόμενης «πρώιμης βυζαντινής περιόδου»
- **Μάθημα 4^ο** : Η περίοδος διαμόρφωσης του βυζαντινού κόσμου και η επικράτηση του χριστιανισμού (4^{ος} αι.)
- **Μάθημα 5^ο** : Η νέα αυτοκρατορία της Ρωμανίας (= Βυζαντινής αυτοκρατορίας) (5^{ος} αι.)
- **Μάθημα 6^ο** : Ο «αιώνας του Ιουστινιανού Α΄» και η μερική ανάκτηση της πρώην ρωμαϊκής Δύσης (6^{ος} αι.)
- **Μάθημα 7^ο** : Από την ύστερη αρχαιότητα στους μεσαιωνικούς χρόνους - Η μετάβαση από την «πρώιμη» στη «μέση βυζαντινή περίοδο» (α΄ μισό - μέσα 7^{ου} αι.)
- **Μάθημα 8^ο** : Το Βυζάντιο σε άμυνα : Οι Άραβες και η πτώση της ελληνορωμαϊκής Ανατολής - Σλάβοι και Βούλγαροι στη Χερσόνησο του Αίμου (7^{ος} - 8^{ος} αι.)
- **Μάθημα 9^ο** : Ένα νέο κράτος και μία νέα κοινωνία κατά τους λεγόμενους «σκοτεινούς αιώνες» (8^{ος} - 9^{ος} αι.)
- **Μάθημα 10^ο** : Οι απώλειες και τα επιτεύγματα του Βυζαντίου κατά τον 9^ο αι.
- **Μάθημα 11^ο** : Η ανάκαμψη του Βυζαντίου κατά το 10^ο αι. και η λεγόμενη «βυζαντινή εποποιία»
- **Μάθημα 12^ο** : Η βυζαντινή αντίφαση κατά τον 11^ο αι. - Από την ισχύ στην κατάρρευση
- **Μάθημα 13^ο** : Ανασκόπηση, συμπεράσματα, συζήτηση και οδηγίες για τις εξετάσεις

Λέξεις - κλειδιά 11^{ου} μαθήματος

- 10^{ος} αιώνας
- Αλληλέγγυον
- Άλωση Θεσσαλονίκης (904)
- Ανατολή
- Ανατολικό σύνορο
- Αντιόχεια
- Αριστοκρατία
- Αρκαδιούπολης μάχη
- Αυτοκράτορες
- Βαλκάνια / Χερσόνησος Αίμου
- Βάρδας Σκληρός
- Βάρδας Φωκάς
- Βασίλειος Βοϊωάννης
- Βασίλειος Β΄ «Βουλγαροκτόνος»
- Βλαδίμηρος τσάρος Ρώσων
- Βουλγαρία / Βούλγαροι
- Δημογραφική άνοδος
- Δορύστολον / Δορόστολον
- Δυνατοί
- Έγγεια ιδιοκτησία
- Εισβολή
- Επέκταση
- Εποποιία
- Θέματα / θεματικός στρατός
- Θεοφανώ
- Θεσσαλονίκη
- Ισχυροποίηση
- Ιταλία
- Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής
- Καππαδοκία
- Κατάληψη
- Κλειδίου μάχη (1014)
- Κομητόπουλοι
- Κρήτη
- Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος
- Κωνσταντίνος Η΄
- Λέων Στ΄ «Σοφός»
- Λέων Τριπολίτης
- Μακεδονική δυναστεία
- Μισθοφόροι
- Νεαρές
- Νικηφόρος Ξιφίας
- Νικηφόρος Ουρανός
- Νικηφόρος Β΄ Φωκάς
- Νομοθεσία
- Οικονομική άνοδος
- Παράγοντες
- Πέτρος Α΄ τσάρος Βουλγάρων
- Πηγές
- Πολιτική σταθερότητα
- Ρωμανός Β΄
- Ρωμανός Λακαπηνός
- Σαμουήλ τσάρος Βουλγάρων
- Σβιατοσλάβος τσάρος Ρώσων
- Σπερχειού μάχη
- Στρατός
- Συμεών τσάρος Βουλγάρων
- Χάνδακας
- Χάρτες

Αφηγηματικές πηγές για το 10^ο αι.

- **Συνεχιστής Γεωργίου Μοναχού, *Βίοι νέων βασιλέων***
- **Συμεών Μάγιστρος, *Χρονογραφία από κτίσεως κόσμου***
(σε διάφορες παραλλαγές, φθάνει ως το 948)
- **Ψευδο-Συμεών, *Παγκόσμιον χρονικόν***
(σμπίλημα που ιστορεί από Κτίσεως κόσμου έως το 963)
- ***Βίος* πατριάρχη Ευθυμίου (907-912), *Βίος* Νίκωνος του Μετανοείτε (+998), *Βίος* Αθανασίου Αθωνίτη, *Βίος* Λαζάρου Γαλησιώτη**

Αφηγηματικές πηγές για το 10^ο αι.

- **Απολογητικά και αντιρρητικά κείμενα** για το θέμα της τεταρτογαμίας του Λέοντος Στ' (ειδικά τα γραπτά του **αρχιεπισκόπου Καισαρείας Αρέθα**).
- **Συνεχιστές του Θεοφάνη** (έξι βιβλία, 813-961)
- **Λέων Διάκονος, Ιστορία** (959-976)
(ο μικρασιάτης Λέων σπούδασε στην Κων/πολη και ήταν μέλος του βασιλικού κλήρου, στηρίζεται σε προσωπική γνώση και ξένες μαρτυρίες, ίσως σε υπηρεσιακά έγγραφα και σίγουρα σε χαμένο χρονικό για τους Φωκάδες, πραγματοποιεί ολοκληρωμένες σκιαγραφίες προσώπων και καταγράφει φυσικά φαινόμενα συνδέοντάς τα με προφητείες).

Αφηγηματικές πηγές για το 10^ο αι.

- **Φιλόπατρις** ή **Διδασκόμενος** (963)

(Διάλογος που αποδίδει την πολιτική ατμόσφαιρα της πρωτεύουσας, γράφηκε από πρόσωπο που βρισκόταν στους κύκλους του ισχυρού κυβερνητικού άνδρα Ιωσήφ Βρίγγα, πολιτικού αντιπάλου της οικογένειας των Φωκάδων).

- **Ιωάννης Σκυλίτζης** (11^{ος}-12^{ος} αι.), **Σύνοψις ιστοριών** (811-1057)

(έργο ανώτερου κρατικού λειτουργού με νομική παιδεία, το οποίο δίνει ολοκληρωμένη εικόνα των σημαντικών πολεμικών γεγονότων και εσωτερικών εξελίξεων περιγράφοντας παράλληλα θεομηνίες και θαυμαστά φυσικά φαινόμενα, η προπαγανδιστική φιλολογία της Μακεδονικής δυναστείας διαπνέει και αυτό το έργο).

Αφηγηματικές πηγές για το 10^ο αι.

- **Γεώργιος Κεδρηνός, Σύνοψις ιστοριών**

(απρόσωπο συμπίλημα)

- **Ιωάννης Ζωναράς (12^{ος} αι.), Επιτομή ιστοριών** (Δημιουργία Κόσμου -

τέλος βασιλείας Αλέξιου Α΄)

(χρονογραφικό έργο ανώτερου κρατικού λειτουργού υψηλής στάθμης, με καλή επιλογή πηγών, αντικειμενικότητα και κριτική ανεξαρτησία)

Αφηγηματικές και άλλες πηγές για το 10^ο αι.

- **Επιστολές - εκθέσεις :**

(διπλωματική αλληλογραφία **Λέοντος Χοιροσφάκτη**, πολιτική αλληλογραφία πατριάρχη **Νικολάου Μυστικού**, επιστολές αυτοκράτορα **Ρωμανού Α΄** γραμμένες από τον **Θεόδωρο Δαφνοπάτη**, πρεσβευτικές εκθέσεις του **επισκόπου Κρεμώνης Λιουτπράνδου** και συμβούλου του Γερμανού αυτοκράτορα **Όθωνα Α΄** [*Relatio* ή *Έκθεσις*, *Ανταπόδοσις*], επιστολές **μητροπολίτη Νίκαιας Αλεξάνδρου**, **Συμεών μαγίστρου** και **λογοθέτου**, **μητροπολίτη Συννάδων Λέοντος**, **Νικηφόρου Ουρανού**, **Φιλητού Συναδηνού**, **μητροπολίτη Νίκαιας Θεοδώρου** κ.ά.)

- **Αραβικά ιστοριογραφικά και ποιητικού χαρακτήρα έργα :**

(**Masudi** [+956], **Miskawaih** [+1030], **Yahya bin Said al-Antaki** [+1066], **Ibn al-Azraq al-Fariqi** [+1176] και ποιητές **al-Mutanabbī** [+955], **Abu Firās** [+968])

Ειδικές πηγές για το 10^ο αι. (τεχνικά κείμενα)

Κατάλογοι αυλικής ιεραρχίας και εθιμοτυπίας με τους αξιωματούχους και τιτλούχους

- Τακτικόν Uspenskij (ca. 842/43)
- Κλητορολόγιον Φιλοθέου (899)
- Τακτικόν Beneševič (ca. 943/44)
- Τακτικόν Escorial (ca. 971/73;)

«Τακτικά» και λοιπά στρατιωτικά εγχειρίδια

- Τακτικά Λέοντος Στ (904)
- «Νικηφόρου Φωκά», *Περί παραδρομής πολέμου* ή *Praecepta militaria*
- Τακτικά «Νικηφόρου Ουρανού» (τέλη 10^{ου} αι.)

Τα τεχνικά και συμβουλευτικά εγχειρίδια παρέχουν σημαντικές πληροφορίες για τις τακτικές του βυζαντινού στρατεύματος, για τη γενικότερη δράση των στρατηγών, για τη μισθοδοσία των *θεμάτων* κ.ά. Τα *Τακτικά Λέοντος* παρέχουν επιπρόσθετα πληροφορίες και για την εσωτερική διοίκηση των *θεμάτων*, για ζητήματα ιεραρχίας, για την στρατολόγηση στα *θέματα* κλπ.

Πηγές για το 10^ο αι. - Κωνσταντίνος Ζ Πορφυρογέννητος (905-959)

- **ΒΑΣΙΚΑ ΕΡΓΑ** (όλα στα ελληνικά)
 - **Περὶ θεμάτων** (934-944 ή αργότερα, ανεπεξέργαστη πραγματεία, υποτιθέμενα ειδική για τα θέματα αλλά βασισμένη σε παλαιότερο γεωγραφικό υλικό, άρα προβληματική)
 - **Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως** ή **De cerimoniis** (948-952)
(κατάλογος εθιμοτυπικής τάξης, όπου περιγράφονται ανακτορικές τελετές, εκστρατείες, θρίαμβοι και παρέχονται μισθολογικές καταστάσεις και υποδείγματα αλληλογραφίας με σκοπό τον τονισμό της αξίας της παράδοσης και της τήρησης της «τάξης» στο δημόσιο βίο, επειδή αυτή διαχωρίζει τους Ρωμαίους από τους βαρβάρους)
 - **Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν** ή **De administrando imperio**
(εγχειρίδιο εξωτερικής πολιτικής που περιέχει διηγήσεις ή αναφορές πρέσβεων σχετικά με τους γειτονικούς λαούς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας)
 - **Tres tractatus de expeditionibus militaribus imperatoris** (γραμμ. στα ελληνικά)
(= Τρεις πραγματείες για τον αυτοκρατορικό στρατό που εκστρατεύει)

Άλλες πηγές για το 10^ο αι.

Σφραγιστικό - επιγραφικό υλικό

- Μολυβδόβουλλα στρατιωτικών διοικητών, πολιτικών αξιωματούχων και λοιπών υπαλλήλων που υπηρέτησαν στα θέματα ή στις κεντρικές υπηρεσίες

Πληροφορίες αυτοκρατορικών χρυσόβουλλων λόγων, νομοθετικών έργων, λοιπών προνομιακών και άλλων εγγράφων κλπ.

- **Νεαρές αυτοκρατόρων «Μακεδονικής» δυναστείας** (ειδικά των Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού, Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, Βασιλείου Β΄) **για τις αγοραπωλησίες γαιών και εναντίον των «δυνατών»** (έκδ. Ν. Σβορώνος), **Νεαρές Λέοντος Στ΄** (έκδ. Σπ. Ν. Τρωιάνος), **Νεαρές Νικηφόρου Β΄ Φωκά για τις «στρατιωτικές γαίες»** (βλ. Τ. Κόλιας) κ.ά.

Αρχαιολογικά ευρήματα

- (νομίσματα, κτητορικές και άλλες επιγραφές, σφραγίδες, οπλισμός, είδη καθημερινής χρήσης, ανασκαφές οίκων, ταφών, πόλεων, κάστρων, χωρίων κλπ.)

Βυζαντινοί αυτοκράτορες κατά το 10^ο αι.

Μακεδονική δυναστεία (867 - 1057)

- Βασίλειος Α΄ «Μακεδών» (867-886)
 - Λέων Στ΄ «Σοφός» (886-912)
 - Αλέξανδρος (912-913)
 - Κων/νος Ζ΄ «Πορφυρογέννητος» (913-920, υπό επιτροπεία)
 - Ρωμανός Α΄ «Λακαπηνός» (920-944)
 - Κων/νος Ζ΄ «Πορφυρογέννητος» (944-959)
 - Ρωμανός Β΄ (959-963)
 - Νικηφόρος Β΄ Φωκός (963-969)
 - Ιωάννης Α΄ «Τζιμισκής» (969-976)
 - Βασίλειος Β΄ & Κωνσταντίνος Η΄ (976-1025)
 - Κωνσταντίνος Η΄ (1025-1028)
 - Ρωμανός Γ΄ Αργυρός (1028-1034)
 - Μιχαήλ Δ΄ «Παφλαγόνας» (1034-1041)
 - Μιχαήλ Ε΄ «Καλαφάτης» (1041-1042)
 - Ζωή «Πορφυρογέννητη» & Θεοδώρα (1042)
 - Κωνσταντίνος Θ΄ Μονομάχος (1042-1055)
 - Θεοδώρα (1055-1056)
 - Μιχαήλ Στ΄ «Στρατιωτικός» (1056-1057)
-

Νομίσματα του **Βασιλείου Α΄** (867-886)

Φόλλεις (= χάλκινα κέρματα) του **Λέοντος Στ'** (886-912)

Ο Λέων Στ΄
στέφεται από την Θεοτόκο

ελεφαντοστό
(άνω τμήμα σκήπτρου;)
Βερολίνο

Ο Λέων Στ΄ και ο πατέρας του **Βασίλειος Α΄** έφιπποι

Μικρογραφία από το χειρόγραφο κώδικα του Ιωάννη Σκυλίτζη

Ναός Της Του Θεού Σοφίας (Αγία Σοφία - Κων/πολη)

Ψηφιδωτό στην είσοδο του νάρθηκα

που εικονίζει τον Λέοντα Στ' ως γονυπετή ικέτη έναντι του Χριστού Παντοκράτορος

Νόμισμα του **Αλέξανδρου** (912-913) με την επιγραφή

+IHS XR REX REGH AHTIUM

Φόλλις με τον ανήλικο **Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο**
και την μητέρα και επίτροπό του συμβασιλέα **Ζωή Καρβονοψίνα**
(ca. 913-920)

Οπισθότυπος: + **CONSTANTINO CE ZOH BASILIS ROMEON**

Φόλλις του **Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού** (920-944)

Νομίσματα των **Κων/νου Πορφυρογέννητου** - **Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού**

Στον εμπροσθότυπο ο Χριστός και η επιγραφή ***+IHS XPS REX REGNANTIUM***

Στον οπισθότυπο ο **Λακαπηνός** με τον εστεμμένο γιο του **Χριστόφορο**

Νομίσματα των **Κων/νου Πορφυρογέννητου** - **Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού**

Ελεφαντοστό (945)

με τον Χριστό να στέφει τον

Κωνσταντίνο Ζ΄ Πορφυρογέννητο

(πραγματική βασιλεία 944-959)

Κρατικό μουσείο καλών τεχνών Α. Pushkin

(Μόσχα)

Νομίσματα των πρώτων αυτοκρατόρων της «Μακεδονικής» δυναστείας (867-1057)

πάνω: Βασίλειος Α΄ (867-886) - Λέων Στ΄ «Σοφός» (886-912) - Αλέξανδρος (912-913)

κάτω: Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος και Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944) - Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944) - Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (944-959)

Νομίσματα των «στρατηλατών» αυτοκρατόρων της «Μακεδονικής» δυναστείας (867-1057)

Η περίοδος της «βυζαντινής εποποιίας» (959-1025)

πάνω: Ρωμανός Β΄ (959-963) και Κων/νος Ζ΄ Πορφυρογέννητος (†959)

κάτω: Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969) και Βασίλειος Β΄ - Ιωάννης Α΄ Τζιμισκής (969-976)
- Βασίλειος Β΄ και Κωνσταντίνος Η΄ (976-1025)

Πάνω δεξιά : Το λεγόμενο «**τεταρτηρόν**», δηλαδή το μικρότερο βάρους και αξίας χρυσό νόμισμα που έκοψε ο **Νικηφόρος Β΄ Φωκάς (963-969)**, με το οποίο ήθελε να πληρώνει το κράτος τις υποχρεώσεις του. Η κυκλοφορία του δημιούργησε λαϊκή δυσαρέσκεια. Έκτοτε το πλήρους αξίας χρυσό νόμισμα θα ονομάζεται «**ιστάμενον**»

Κάτω αριστερά : Νόμισμα **Νικηφόρου Β΄ Φωκά** με τον μικρό **Βασίλειο Β΄**

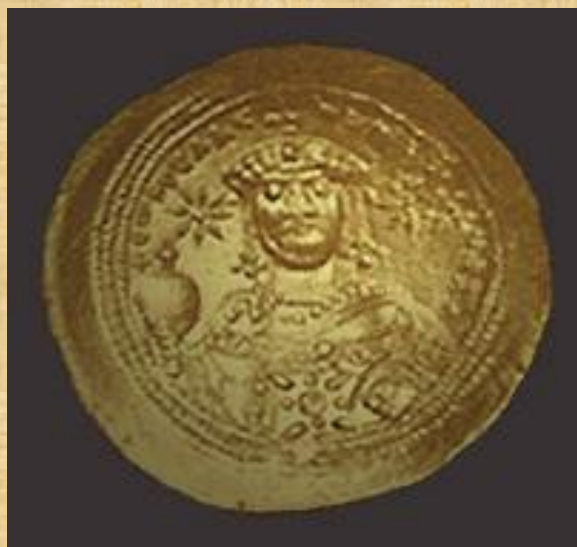

Νόμισμα και μιλιάρισιον (= αργυρό νόμισμα)

του Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969-976)

Ιστάμενα νομίσματα (δηλ. διαφορετικά από τα μικρότερου βάρους «τεταρτηρά» χρυσά νομίσματα που εισήχθησαν επί Νικηφόρου Β΄ Φωκά), **μλιαρίσια** (= ασημένια νομίσματα) και **φόλλις** (= χάλκινο κέρμα) **Βασιλείου Β΄ - Κωνσταντίνου Η΄ (976-1025)**

Ιστάμενα νομίσματα τελευταίων «Μακεδόνων» αυτοκρατόρων περιόδου 1028-1057

πάνω: Ρωμανός Γ΄ Αργυρός (1028-1034) - Μιχαήλ Δ΄ «Παφλαγόνας» (1034-1041) - Μιχαήλ Ε΄ «Καλαφάτης» (1041-1042)

κάτω: Κων/νος Θ΄ Μονομάχος (1042-1055) - Ζωή Πορφυρογέννητη - Μιχαήλ Στ΄ (1056-1057)

Ο αυτοκράτορας
Βασίλειος Β΄ (976-1025),
πλασιωμένος από στρατιωτικούς
αγίους, απεικονίζεται θριαμβευτής
έναντι των υποταγμένων γονυπετών
Βουλγάρων και δεχόμενος τα σύμβολα
της εξουσίας του από τον Χριστό και τους
αρχαγγέλους

Μικρογραφία ψαλτηρίου
Βενετία,
Biblioteca Nazionale Marciana

Το Βυζάντιο κατά το 10^ο αι.

Από τις δυσκολίες των αρχών του 10^{ου} αι. στη μετέπειτα «βυζαντινή εποποιία»

Από τις δυσκολίες των αρχών του 10^{ου} αι. στη μετέπειτα βυζαντινή «εποποιία»

- Στις αρχές του 10^{ου} αι. η Βυζαντινή αυτοκρατορία αντιμετώπισε ορισμένες απειλές που οφείλονταν περισσότερο σε μία πρόσκαιρη δική της πολιτική αδυναμία παρά σε ευρύτερη ανεπάρκεια του κράτους, το οποίο ήταν σε γενικές γραμμές καλά οργανωμένο.
- Όταν το θρόνο κατέλαβαν αργότερα, από την εποχή του Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού (920-944) και εξής, ισχυρές προσωπικότητες και, το κυριότερο, παρήλθε η πολιτική αστάθεια, η αυτοκρατορία ήταν πλέον σε θέση να κατανικήσει τους εξωτερικούς της εχθρούς.

Από τις δυσκολίες των αρχών του 10^{ου} αι. στη μετέπειτα βυζαντινή «εποποιία»

- **Οι κυριότερες δυσάρεστες εξελίξεις για το Βυζάντιο στις αρχές του 10^ο αι. υπήρξαν οι εξής:**

(α) **Η άλωση και λεηλασία της Θεσσαλονίκης επί Λέοντος Στ' (886-912), δεύτερης σημαντικότερης πόλης της αυτοκρατορίας, και ο εξανδραποδισμός του πληθυσμού της από το στόλο και τους Σαρακηνούς του Λέοντος Τριπολίτη (904).** Το τρομερό γεγονός περιγράφει ο αυτόπτης μάρτυρας **Ιωάννης Καμινιάτης**. Αν και το Βυζάντιο διατήρησε τη Θεσσαλονίκη, το πλήγμα αυτό καθιστούσε σαφές ότι έπρεπε πάση θυσία να ανακτήσει την Κρήτη από τους Σαρακηνούς, ώστε να απαλλαγεί από την απειλή τους στο Αιγαίο, περιοχή ζωτικής σημασίας και καρδιά της αυτοκρατορίας. Η ανάκτηση της Κρήτης θα πραγματοποιηθεί τελικά το 960/61 από τον Νικηφόρο Φωκά.

Η λεηλασία της Θεσσαλονίκης και ο εξανδραποδισμός του πληθυσμού της από τους Σαρακηνοὺς πειρατὲς του Λέοντος Τριπολίτη (904)

Μεσαιωνική μικρογραφία από το χειρόγραφο κώδικα του Ιωάννη Σκυλίτζη

(β) Η βουλγαρική απειλή στα Βαλκάνια και οι πολιτικές αξιώσεις του ισχυρού και φιλόδοξου τσάρου των Βουλγάρων Συμεών, ο οποίος διεκδικούσε ρόλο προστάτη - επιτρόπου του ανήλικου βασιλέα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου (913-920, ουσιαστική βασιλεία 944-959) καθώς και την κατάληψη του αυτοκρατορικού τίτλου. Τον Συμεών θα αντιμετωπίσει δυναμικά ο αυτοκράτορας Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944).

«Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.»

(για το χαρακτηρισμό βλ. G. Schlumberger, *L'épopée byzantine / Η βυζαντινή εποποιία*)

ή αλλιώς

«Η ενοποίηση του ευρασιατικού χώρου»

(βλ. *Ιστορία του ελληνικού έθνους Εκδοτικής Αθηνών*, τ. Η')

Από τα μέσα του 10^{ου} έως και τις πρώτες δεκαετίες του 11^{ου} αι. το ισχυροποιημένο Βυζάντιο αναδεικνύεται ως η μεγαλύτερη δύναμη στην Ευρώπη, τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Ανακτά μέρος των εδαφών και του κύρους που είχε απολέσει κατά τον 7^ο αι. , τόσο στη Χερσόνησο του Αίμου, όπου ο Δούναβης καθίσταται και πάλι σύνορο της αυτοκρατορίας και η Βουλγαρία παύει να υφίσταται ως ανεξάρτητο κράτος, όσο και στην Ανατολή, όπου ανακτώνται από τους Άραβες οι Κιλικία, βόρεια Μεσοποταμία, Αρμενία, βορειοδυτική Συρία.

Που οφείλονταν ωστόσο οι συγκεκριμένες επιτυχίες;

Οι παράγοντες που οδήγησαν στη βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

- **(α)** Η σταδιακή **αναζωογόνηση των πόλεων** (με σημαντική πλέον βιοτεχνική παραγωγή και όχι απλώς μικρές αγορές γεωργικών προϊόντων και διοικητικά κέντρα), η **πληθυσμιακή ανάκαμψη**, η **ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη** (ενίσχυση εμπορίου, βιοτεχνίας και νομισματικής κυκλοφορίας), η **στρατιωτική ισχυροποίηση** και η **μεγαλύτερη πολιτική σταθερότητα** από τα μέσα του 9^{ου} αι. κ.ε. αποτελούν σημαντικούς παράγοντες που κορυφώνονται στα μέσα του 10^{ου} αι. - αρχές του 11^{ου} αι.
- **(β)** Η ύπαρξη πολλών **ικανών πολιτικών και στρατιωτικών ηγητόρων** στη **βυζαντινή πλευρά** (στρατιωτικών, αυτοκρατόρων κ.ά.) από τις αρχές του 10^{ου} έως τις αρχές του 11^{ου} αι.

Οι παράγοντες που οδήγησαν στη βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

- **(γ)** Η ελάττωση της βουλγαρικής απειλής στα Βαλκάνια, μετά το θάνατο του φιλόδοξου και επικίνδυνου για τα βυζαντινά συμφέροντα τσάρου **Συμεών (927)** και την ειρήνευση με τον φιλήσυχο διάδοχό του **Πέτρο Α΄ (927-969)**, ο οποίος μάλιστα νυμφεύθηκε στην **Κων/πολη** μια εγγονή του αυτοκράτορα **Ρωμανού Λακαπηνού**. Η εξέλιξη αυτή επέτρεψε στους Βυζαντινούς να στραφούν απερίσπαστοι στην **Ανατολή** από τα μέσα έως τα τέλη του 10^{ου} αι.
- **(δ)** Η **αραβική εξασθένιση** (ο αραβικός κόσμος έχει διαιρεθεί πολιτικά, ενώ και ο παλαιός θρησκευτικός φανατισμός του έχει πλέον ατονήσει). Οι Βυζαντινοί κατά-λήγουν μάλιστα να έχουν αρκετά καλές σχέσεις (οικονομικές και πολιτικές) με τους Άραβες τον 11^ο αι., ακόμη και μετά δηλαδή τη βυζαντινή επέκταση στην Ανατολή. Οι πολιτικές συνθήκες στην ευρύτερη περιοχή μεταβάλλονται ωστόσο δραστικά με την εμφάνιση των **Τούρκων** κατά τη δεκαετία του 1040.

Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι Μικρασιάτες «δυνατοί» και η Μακεδονική δυναστεία

- Μετά τη δολοφονία του συγκεντρωτικού αυτοκράτορα **Λέοντος Ε΄ Αρμενίου (813-820)** σημειώθηκε μια προοδευτική ισχυροποίηση των μεγάλων γαιοκτημόνων και της στρατιωτικής «αριστοκρατίας» των επαρχιών. Επρόκειτο ειδικά για την **αρμενο-παφλαγονική «αριστοκρατία» (Κουρκούες, Σκληροί κ.ά.)**, η οποία ευνοήθηκε από τον **Μιχαήλ Γ΄ (842-867)**, και κυρίως για την **καππαδοκική «αριστοκρατία» (Φωκάδες, Μαλεΐνοι, Αργυροί κ.ά.)**, η οποία ευνοήθηκε από τον **Βασίλειο Α΄ (867-886)** και παρέμεινε πιστή στη **Μακεδονική δυναστεία** μέχρι την εποχή της ανόδου στο θρόνο του πλέον επιφανούς εκπροσώπου της, του **Νικηφόρου Β΄ Φωκά (963-969)**.

- Η νέα «ανώτερη τάξη» προέκυψε από την κοινωνική σύζευξη αρχόντων «*αρχαίων τε και νέων*» και ήταν ορθόδοξη, στρατιωτικά ισχυρή και ιδιαίτερα εύπορη.

Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι Μικρασιάτες «δυνατοί» και η Μακεδονική δυναστεία

- Η απορρόφηση της μικρής ιδιοκτησίας (που εξασφάλιζε φόρους στο κράτος αλλά και εποχιακούς στρατεύσιμους για τον μέχρι τότε υφιστάμενο **θεματικό στρατό**) από τους λεγόμενους «**δυνατούς**» (κυρίως ιδιώτες αλλά και Εκκλησία - μονές) απειλούσε πλέον παράλληλα ακόμη και την ύπαρξη της κεντρικής βασιλικής αρχής.
- Έτσι, αυτοκράτορες της **Μακεδονικής δυναστείας**, όπως λ.χ. οι **Ρωμανός Α΄ Λακαπηνός (920-944)**, **Ρωμανός Β΄ (959-963)** και **Βασίλειος Β΄ (976-1025)**, επιχειρούν με ειδικές νομοθετικές τους παρεμβάσεις (**Νεαρές**) και άλλα μέτρα (λ.χ. δημεύσεις ή εκτοπίσεις) να ανακόψουν αυτήν την εξέλιξη.

Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι Μικρασιάτες «δυνατοί» και η Μακεδονική δυναστεία

- Μετά την άνοδο του μεγάλου Καππαδόκη στρατηγού **Νικηφόρου (Β΄) Φωκά** στο θρόνο το **963**, ως συζύγου και προστάτη της αυτοκράτειρας **Θεοφανώς** (χήρας του **Ρωμανού Β΄**) και των τέκνων της, η καππαδοκική «αριστοκρατία» επιθυμούσε πλέον να εκτοπίσει τη Μακεδονική δυναστεία και να παραμείνει μόνιμα στην εξουσία.
- Ο **Νικηφόρος Β΄ Φωκάς**, αν και ικανότατος στρατιωτικός και ευσεβής ηγεμόνας, έγινε λόγω κάποιων οικονομικών και άλλων μέτρων, κάπως αντιδημοφιλής προς τα τέλη της βασιλείας του. Το **969** δολοφονήθηκε άγρια από τον εραστή της αυτοκράτειρας συζύγου του **Θεοφανώς, Ιωάννη (Α΄) Τζιμισκή (969-976)**, ο οποίος όμως προερχόταν επίσης από τους «αριστοκρατικούς» στρατιωτικούς κύκλους της Μ. Ασίας. Ο **Τζιμισκής** ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας, ως προστάτης των ανήλικων νόμιμων διαδόχων **Βασιλείου Β΄** και **Κωνσταντίνου Η΄**, τους οποίους σεβάστηκε και δεν απομάκρυνε από τα ανάκτορα. Ο **Τζιμισκής** κατόρθωσε να εκδιώξει τους **Ρώσους εισβολείς**, υπό τον **τσάρο Σβιατοσλάβο**, από τη **Βουλγαρία**, μετά από μία επική εκστρατεία, και να συνεχίσει επιτυχώς την **προέλαση στην Ανατολή** εναντίον των **Αράβων** (που είχε ξεκινήσει ο **Νικηφόρος Φωκάς**) φθάνοντας έως την **Παλαιστίνη**.

Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι Μικρασιάτες «δυνατοί» και η Μακεδονική δυναστεία

- Μετά το θάνατο του **Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή** το 976 οι **Καππαδόκες «δυνατοί»** διεκδίκησαν και πάλι την εξουσία. Μόνο εξαιτίας της πανουργίας του **παρακοιμώμενου Βασιλείου** (νόθου γιου του **Ρωμανού Α΄ Λακαπηνού**) και αργότερα της αδάμαστης ενεργητικότητας και της αποφασιστικότητας του ενήλικου πλέον αυτοκράτορα **Βασιλείου Β΄**, ο οποίος εκτόπισε τελικά και τον ισχυρό παρακοιμώμενό του, αποσοβήθηκε αυτή η εξέλιξη. Ο **Βασίλειος Β΄** πάντρεψε την **πορφυρογέννητη αδελφή του Άννα** με τον **Ρώσο ηγεμόνα του Κιέβου Βλαδίμηρο**, ο οποίος βαπτίστηκε χριστιανός. Ως αντάλλαγμα έλαβε από αυτόν στρατιωτικές ενισχύσεις, με τη βοήθεια των οποίων κατόρθωσε να αντιμετωπίσει επιτυχώς τους **Μικρασιάτες στασιαστές στρατηγούς Βάρδα Φωκά** και **Βάρδα Σκληρό**.

- Ο **Βασίλειος Β΄** στράφηκε γενικά αμείλικτα εναντίον της καππαδοκικής «αριστοκρατίας» με νομοθετικά και άλλα μέτρα (π.χ. δημεύσεις περιουσιών, εκτοπίσεις κ.ά.).

Η βυζαντινή εποποιία των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι Μικρασιάτες «δυνατοί» και η Μακεδονική δυναστεία

- Ειδικά η έκδοση της ειδικής **Νεαράς του 996** από τον **Βασίλειο Β΄** ανέκοπτε τις επεκτατικές τάσεις των «**δυνατών**» και προστάτευε τις αγροτικές **κοινότητες χωρίου** καθώς και η επιβολή του λεγόμενου **αλληλέγγυου (1002)**, σημαντικού νόμου που όριζε την καταβολή από τους «**δυνατούς**» των φόρων που οι γείτονές τους «**πένητες**» αδυνατούσαν να πληρώσουν στην επαρχία.
- Σε πολλές περιπτώσεις ωστόσο η νομοθεσία παρέμεινε τελικά ανεφάρμοστη ή αναποτελεσματική και **μετά το 1025 δεν υποστηρίχθηκε από την κεντρική εξουσία**. Η απορρόφηση της μικρής ιδιοκτησίας συνεχίστηκε λοιπόν με ένταση όλο τον 10^ο έως τον 11^ο αι. και έτσι **μεγάλο μέρος των παλαιών μικρογαιούχων έχασε τη γη του και μετατράπηκε σε «παροίκους» στις επαρχίες.**

Οι κοινωνικές εξελίξεις στην ύπαιθρο

- Το ότι η οικονομική ανισότητα ανάμεσα στους αγρότες μεγαλώνει σε σχέση με την κατάσταση που περιγράφεται στο **Νόμο Γεωργικό** (κείμενο του 7^{ου} ή 8^{ου} αι. που περιγράφει τη μικρή αγροτική ιδιοκτησία στο πλαίσιο της νομικά «ελεύθερης» αγροτικής **κοινότητας χωρίου**) προκύπτει από μεταγενέστερα κείμενα.
- Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της ανώνυμης **Φορολογικής Πραγματείας της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης** (συμβατική ονομασία), συγκροτημένης περιγραφής του φορολογικού συστήματος τον 10^ο αι. που δε γίνεται στο **Νόμο Γεωργικό**. Από αυτήν και από τη λοιπή νομοθεσία της εποχής προβάλλει η όλο και πιο έντονη «ταξική» και οικονομική διαφοροποίηση στην ύπαιθρο: **πάροικοι, πτωχοί, πένητες, ενδεείς, άποροι** [= διαφορετικές κατηγορίες ανθρώπων χωρίς ιδιαίτερη περιουσία] από τη μία, **δυνατοί**, δηλ. μεγάλοι ιδιοκτήτες γης [ιδιώτες, μονές και Εκκλησία, αξιωματούχοι και κράτος] από την άλλη, και οι νομικά - οικονομικά «ελεύθερες» **αγροτικές κοινότητες χωρίου** (με κατόχους μικρών - μεσαίων ιδιοκτησιών γης) στη μέση.

Οι κοινωνικές εξελίξεις στην ύπαιθρο

- Η μετατροπή του «ελεύθερου» χωριού με τους κατόχους γης σε χωριό εξαρτημένων αγροτών (**παροίκων**) διαφαίνεται στο λεγόμενο **Κτηματολόγιο Θηβών** (β' μισό 12^{ου} αι.). Σε αυτό αναφέρονται **πάροικοι**, πλέον, οι οποίοι καλλιεργούσαν τα κτήματα αξιωματούχων του κράτους που διέμεναν στις γύρω πόλεις (**Θήβα, Αθήνα, Εύβοια**). Οι μικροί και ελεύθεροι ιδιοκτήτες γης ήταν πια λίγοι και τα χωριά είχαν περάσει στα χέρια των μεγαλογαιοκτημόνων της περιοχής.
- Από την εποχή που συντάχθηκε (10^{ος} αι.) η **Φορολογική Πραγματεία της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης**, όταν τα χωριά ήταν ακόμη «ελεύθερα», φαίνεται ότι είχε πλέον συντελεστεί η αλλαγή.

Οι κοινωνικές εξελίξεις στην ύπαιθρο

- Ο φορολογικός ζυγός του κράτους άρχισε να γίνεται τόσο δυσβάστακτος για τον φτωχό αγροτικό πληθυσμό μετά τον 10^ο αι., ώστε οι «ελεύθεροι» αγρότες στην πλειονότητά τους μετατράπηκαν (με ή χωρίς τη θέλησή τους) σε **παροίκους** υποκύπτοντας έτσι και στην πίεση των μεγάλων κατόχων γης. Ενίοτε οι **πάροικοι** κατείχαν βεβαίως μικρές ιδιοκτησίες, ενώ και η νομική - οικονομική τους κατάσταση τους προστάτευε από τις κρατικές φορολογικές απαιτήσεις.
- Έτσι, αν και «επιβίωσαν» αρκετοί **κάτοχοι μικρών και μεσαίων εκτάσεων γης** στους μετέπειτα χρόνους, **ο αριθμός τους μειωνόταν συνεχώς**. Στους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες κυριαρχούν οι μεγάλες ιδιοκτησίες στην ύπαιθρο (και συνακόλουθα φυγόκεντρες δυνάμεις που πλήττουν την ισχύ του συγκεντρωτικού κράτους).

Μισθοφορικός αντί του «θεματικού» στρατού

- Το κράτος, έτσι και αλλιώς, έπαψε προοδευτικά να βασίζεται, **μετά τα μέσα του 10^{ου} αι.**, απόλυτα στους παλαιούς **περιστασιακούς θεματικούς στρατιώτες** που ήταν κάτοχοι μικρών εκτάσεων γης.
- Έχοντας περάσει πλέον τη χρονική φάση της άμυνας εναντίον των **Αράβων (7^{ος} - 9^{ος} αι.)**, το κράτος χρειαζόταν πια περισσότερο **μόνιμες επαγγελματικές δυνάμεις μισθοφόρων**, ξένων και ντόπιων, για την πραγματοποίηση εκστρατειών μεγάλης κλίμακας και ιδιαίτερων απαιτήσεων σε μακρινές αποστάσεις κατά την περίοδο της βυζαντινής επέκτασης στα **Βαλκάνια**, στην **Ανατολή** και στην **Ιταλία**.

Μισθοφορικός αντί του «θεματικού» στρατού

- Οι **μισθοφόροι** αποδείχθηκαν ωστόσο αργότερα, κατά τον 11^ο αι., όταν πλέον δεν υπήρχε παράλληλα το ισχυρό αντίβαρο του **παλαιού «εθνικού» θεματικού στρατού**, πολυδάπανοι, περιορισμένοι (εκ των πραγμάτων) αριθμητικά για να αντιμετωπίσουν όλους τους εχθρούς και (το κυριότερο) πολιτικά αναξιόπιστοι.

Βλ. π.χ. τα κινήματα των ξένων μισθοφόρων, όπως του Νορμανδού **Ουρσελίου**

de Bailleul στη Μικρά Ασία στα μέσα της δεκαετίας του 1070

(Αναλυτικά, βλ. Γ. Α. Λεβενιώτης, *Στασιαστικό κίνημα Ουρσελίου*).

Η «βυζαντινή εποποιία» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η εξάλειψη της καππαδοκικής «αριστοκρατίας»

- Αν και η νομοθεσία που στόχευε στην προστασία της μικρής ιδιοκτησίας είτε απέτυχε, είτε αναθεωρήθηκε από τους αυτοκράτορες του 11^{ου} αι., ο αποφασιστικός **Βασίλειος Β΄** είχε κατορθώσει ωστόσο να πλήξει αμείλικτα με εκτοπίσεις και δημεύσεις, κατά τη διάρκεια της μακράς βασιλείας του, ιδιαίτερα την **καππαδοκική μικρασιατική στρατιωτική «αριστοκρατία»**, η οποία είχε απειλήσει το θρόνο του στα τέλη του 10^{ου} αι.

Η «βυζαντινή εποποιία» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η εξάλειψη της καππαδοκικής «αριστοκρατίας»

- Η εξάλειψη αυτής της «αριστοκρατίας» έμελλε ωστόσο αργότερα να παίξει αρνητικό ρόλο, όταν οι **Τούρκοι** απείλησαν την **Μ. Ασία** στο β' μισό του 11^{ου} αι. Οι άλλοτε ισχυροί υπερασπιστές αυτής της περιοχής δεν υπήρχαν πλέον.
- Στη θέση τους είχαν εγκατασταθεί ή αναδειχθεί **Αρμένιοι αριστοκράτες** από την καθαυτό Αρμενία, οι οποίοι δεν ήταν ορθόδοξοι και μετοίκησαν θέλοντας και μη σε αυτές τις περιοχές, μετά τη βυζαντινή επέκταση στα αρμενικά εδάφη (10^{ος} - 11^ο αι.). Συνεπώς δεν ήταν ιδιαίτερα αφοσιωμένοι στην αυτοκρατορία, ούτε επαρκώς ισχυροί στρατιωτικά.

**Η πραγματοποίηση της «βυζαντινής εποποιίας»
κατά τους 10^ο - 11^ο αι.**

Κατά τις βασιλείες κυρίως των αυτοκρατόρων

Νικηφόρου Β΄ Φωκά, Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή

και Βασιλείου Β΄ (ca. 960 - 1025)

καθώς και λίγο αργότερα (μέσα 11^{ου} αι.)

πραγματοποιήθηκαν τα εξής στρατιωτικά και πολιτικά επιτεύγματα:

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Οι μεγάλες νίκες επί των Αράβων και η επέκταση στο ανατολικό σύνορο

- Η μεγάλη ώθηση του Βυζαντίου στην **ανατολική Μεσόγειο** και στο **ανατολικό του σύνορο** με τους **Άραβες** περιελάμβανε κυρίως τα εξής: Ανακατάληψη των αραβοκρατούμενων, έως τότε, **Κρήτης** (960/61), **Κιλικίας** (κατάληψη **Ταρσού** το **965**), **βόρειας Συρίας** και **βόρειας Μεσοποταμίας** (κατάληψη **Αντιόχειας** το **969**). Αυτά επιτεύχθηκαν από τους αυτοκράτορες **Νικηφόρο Β΄ Φωκά (963-969)**, πρωτεργάτη της βυζαντινής επιθετικότητας, και κατόπιν **Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή (969-976)**, καθώς και από ικανούς υφισταμένους τους (π.χ. **στρατοπεδάρχης Πέτρος κ.ά.**).
- Το αποκορύφωμα αυτής της μεγάλης προσπάθειας, κατά την οποία οι Βυζαντινοί (στηριγμένοι σε ικανότατες ηγεσίες, ισχυρό συνδυασμό **θεματικών** και επαγγελματικών στρατιωτικών δυνάμεων, απάραμιλλο επιθετικό πνεύμα, υψηλό ηθικό και λαμπρές στρατηγικές τακτικές) πέτυχαν επικές νίκες έναντι των εχθρών τους, ήταν οι εκστρατείες του **Ιωάννη Τζιμισκή** στη **Μεσοποταμία**, τη **Συρία** και την **Παλαιστίνη**. Το **975-976** ο **Τζιμισκής** προήλασε έως τα πρόθυρα των **Ιεροσολύμων** καταλαμβάνοντας τη μία πόλη μετά την άλλη. Ο θάνατός του ωστόσο το **976** και η μετέπειτα απασχόληση του ικανού διαδόχου του **Βασιλείου Β΄** με εσωτερικούς στασιαστές και τους **Βούλγαρους** στα **Βαλκάνια** δεν επέτρεψαν την ανάκτηση όλων των εδαφών που είχε απολέσει το **Βυζάντιο** στην **Ανατολή** τον **7^ο α.**

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Απόκρουση των Ρώσων υπό τον Σβιατοσλάβο επί Ιωάννη Τζιμισκή (969-971)

- Απόκρουση της μεγάλης ρωσικής εισβολής στα **Βαλκάνια**, υπό τον **τσάρο του Κιέβου Σβιατοσλάβο**, στις αρχές (969-971) της βασιλείας του **Ιωάννη Τζιμισκή**. Ο Τζιμισκής «κληρονόμησε» το συγκεκριμένο πρόβλημα από τον **Νικηφόρο Φωκά**, ο οποίος είχε καλέσει τον **Σβιατοσλάβο** (πρώτο Ρώσο ηγεμόνα με σλαβικό όνομα) να εισβάλει στη Βουλγαρία, ώστε να τιμωρήσει τους **Βουλγάρους** που ζητούσαν την καταβολή πάκτων. Η ισχυρή ωστόσο πλέον αυτοκρατορία δεν μπορούσε να δεχθεί κάτι τέτοιο.
- Ο **Σβιατοσλάβος** αξίωσε όμως μετά πλήρη κυριαρχία στα **Βαλκάνια**. Ακολούθησε ένας επικός αγώνας, ο οποίος κρίθηκε μετά τις μεγάλες βυζαντινές νίκες στη θρακική **Αρκαδιούπολη** και βορειότερα στο **Δορύστολον**. Ειδικά στην τελευταία σύγκρουση (στον Κάτω Δούναβη) ο ικανός **Τζιμισκής** ηγήθηκε προσωπικά των αυτοκρατορικών δυνάμεων, νίκησε τους **Ρώσους** μετά από τρομερό αγώνα και ανάγκασε τον **Σβιατοσλάβο** να εγκαταλείψει τα **Βαλκάνια (971)**.

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η υποταγή της Βουλγαρίας

- Μετά τη νίκη του επί του Ρώσου **Σβιατοσλάβου** και των Βούλγαρων υποτελών του (**971**), ο **Τζιμισκής** εκθρόνισε τον **Βούλγαρο ηγεμόνα Βόριν Β΄** και επέβαλε ένα μάλλον χαλαρό έλεγχο στο εσωτερικό και στα βόρεια Βαλκάνια, χωρίς να διασφαλίσει την πλήρη και αδιαμφισβήτητη υποταγή όλων των σλαβοβουλγαρικών εδαφών.
- Το γεγονός αυτό έδωσε αργότερα την ευκαιρία στους **αδελφούς Κομητόπουλους**, και ειδικά στον ικανότερο εξ αυτών **Βούλγαρο Σαμουήλ**, να ιδρύσουν, μετά το θάνατο του **Τζιμισκής**, μία νέα μεγάλη βουλγαρική ηγεμονία με επίκεντρο την **Αχρίδα**, τα **Σκόπια** και τις **Πρέσπες** και δευτερευόντως την **παλαιά Βουλγαρία** (στον **Κάτω Δούναβη** και τον **Αίμο**). Ο **Σαμουήλ** άρχισε να πραγματοποιεί καταστροφικές επιδρομές στα βυζαντινά εδάφη και νίκησε αρχικά τον νέο και άπειρο ακόμη αυτοκράτορα **Βασίλειο Β΄** στις ορεινές θρακικές διαβάσεις (**986**). Κατόπιν ο **Σαμουήλ** επωφελήθηκε από τα εσωτερικά στασιαστικά κινήματα στο Βυζάντιο, που απορρόφησαν την προσοχή του Βασιλείου (**Βάρδα Φωκά** και **Βάρδα Σκληρού**), ώστε να επεκτείνει την κυριαρχία του.

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η υποταγή της Βουλγαρίας

- Η διάλυση του **Βουλγαρικού κράτους** του **Σαμουήλ** από τον ικανό, πείσμονα και μεθοδικό αυτοκράτορα **Βασίλειο Β΄ (976-1025)** επιτεύχθηκε μετά από titάνιο, πολύχρονο και ιδιαίτερα βίαιο αγώνα **(986-1018)**. Ο Βασίλειος έθεσε ως στόχο ζωής της υποταγή των Βουλγάρων (αντίθετη άποψη εκφράζει πάντως ο *P. Stephenson*) και αφιέρωσε σε αυτόν όλη την ενεργητικότητα και τις ικανότητές του αποδεικνύοντας ότι ήταν μεγάλος στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτορας. Ο ίδιος εκστράτευσε εκείνη την περίοδο μόνο δύο φορές στην Ανατολή, ώστε να προστατεύσει τα βυζαντινά εδάφη στη **βόρεια Συρία** από τους **Φατιμίδες Άραβες**.
- Ο **Βασίλειος** ακολούθησε ένα ευφυές σχέδιο επιβάλλοντας συνεχή περιφερειακά πλήγματα στους Βουλγάρους και καταλαμβάνοντας τα οχυρά που κατείχαν στις πιο απομακρυσμένες και κατόπιν στις ορεινές περιοχές του εσωτερικού. Ο **Σαμουήλ** απέτυχε να καταλάβει με τέχνασμα τη **Θεσσαλονίκη** και περιοριζόταν σε αιματηρές επιδρομές. Οι **Βυζαντινοί** ανακατέλαβαν την **παλαιά Βουλγαρία** το έτος **1000** και επιβλήθηκαν πλήρως στη **νότια Μακεδονία** το **1001**. Στο ανοικτό πεδίο μάχης πέτυχαν δύο κρίσιμες νίκες επί του **Σαμουήλ**, μία στο **Σπερχειό ποταμό (το 996 με διοικητή τον στρατηγό Νικηφόρο Ουρανό)** και κατόπιν το **1014 στο Κλειδί** (περιοχή του Μπέλλες στα σημερινά ελληνοβουλγαρικά σύνορα) με επικεφαλής τον ίδιο τον **Βασίλειο** και τον στρατηγό **Νικηφόρο Ξιφία (το 1014)**.

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η υποταγή της Βουλγαρίας

- Λέγεται ότι ο **Βασίλειος Β΄** τύφλωσε μετά τη μάχη του Κλειδίου χιλιάδες Βουλγάρους αιχμαλώτους αφήνοντας έναν μονόφθαλμο στους 100 για να οδηγήσει τους υπόλοιπους στον **Σαμουήλ**. Ο τελευταίος έπαθε τότε αποπληξία και πέθανε. Εάν η εξιστόρηση είναι αληθινή (ειδικά ως προς τον αριθμό των 14000 αιχμαλώτων), φαίνεται ότι ο Βασίλειος αντιμετώπισε τους Βουλγάρους, που είχαν πραγματοποιήσει τρομερές καταστροφές, ως εσωτερικούς στασιαστές και ενόχους του εγκλήματος της «**καθοσιώσεως**» (= αμφισβήτησης της αυτοκρατορικής εξουσίας). Έτσι, τους τιμώρησε με τη συγκεκριμένη, σκληρή αλλά νομικά προβλεπόμενη ποινή. Προφανώς ο Βασίλειος επιθυμούσε ταυτόχρονα να σταματήσει γρήγορα έναν πολύχρονο, αιματηρό πόλεμο επιβάλλοντας ένα ψυχολογικό σοκ στους αντιπάλους του. Οι διάδοχοι του Σαμουήλ συνέχισαν να αντιστέκονται, αλλά τελικά ο **Βασίλειος εισήλθε νικητής στην Αχρίδα το 1018**.

- Η υποταγή της Βουλγαρίας ήταν κεφαλαιώδους σημασίας, καθώς επανέφερε το βόρειο βαλκανικό σύνορο της αυτοκρατορίας στο Δούναβη και τον Σαύο ποταμό έπειτα από τρεις και πλέον αιώνες (μετά τις σλαβικές εγκαταστάσεις του 7^{ου} και την πρωτοβουλγαρική εγκατάσταση του 680/81).

Η νίκη των Βυζαντινών επί των Βουλγάρων στο Κλειδί (1014) και ο μετέπειτα θάνατος του τσάρου των Βουλγάρων Σαμουήλ

Μικρογραφία από τον κώδικα του «Χρονικού» του Κωνσταντίνου Μανασσή

Ο αυτοκράτορας
Βασίλειος Β΄ (976-1025),
πλασιωμένος από στρατιωτικούς
αγίους, απεικονίζεται θριαμβευτής
έναντι των υποταγμένων γονυπετών
Βουλγάρων και δεχόμενος τα σύμβολα
της εξουσίας του από τον Χριστό και τους
αρχαγγέλους

Μικρογραφία ψαλτηρίου
Βενετία,
Biblioteca Nazionale Marciana

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η υποταγή της Βουλγαρίας και η μετέπειτα πολιτική του Βασιλείου Β΄

- **Μετά τη νίκη του ο Βασίλειος περιόδευσε στα πεδία των συγκρούσεων του πολέμου, στα οποία είχε περάσει μεγάλο μέρος της ζωής του. Έφθασε ωστόσο πολύ νότια, έως την Αθήνα, όπου ανέβηκε στην Ακρόπολη και προσκύνησε στον Παρθενώνα που είχε μετατραπεί σε ναό της Θεοτόκου. Η ενέργεια αυτή υπήρξε αξιοσημείωτη, καθώς η Αθήνα ήταν μάλλον τότε ένα δευτερεύον αστικό κέντρο. Η κίνηση του μεγάλου πολεμιστή αυτοκράτορα είχε προφανώς συμβολική σημασία. Ο πόλεμος ανάμεσα στους Βουλγαροσλάβους και τους Ρωμαίους (= Έλληνες) είχε λάβει πολιτισμικές, ιδεολογικές και πιθανώς «εθνικές» διαστάσεις και ο Βασίλειος σημείωσε με αυτόν τον τρόπο τους **άρρηκτους δεσμούς του κράτους όχι μόνο με τη Ρώμη αλλά και με την αρχαία Ελλάδα.****
- **Ο Βασίλειος ίδρυσε νέα θέματα στις βουλγαρικές περιοχές (Παριστρίου και Βουλγαρίας), την ανεξάρτητη από το πατριαρχείο Κων/πόλεως τοπική **αρχιεπισκοπή Αχρίδος**, φέρθηκε καλά στην αιχμάλωτη «βασιλική» βουλγαρική οικογένεια και στους Βούλγαρους αξιωματούχους και γενικά **αντιμετώπισε με σύνεση και επιείκεια όλο το σλαβοβουλγαρικό πληθυσμό** απαλλάσσοντάς τον για κάποιο διάστημα από την καταβολή φόρων και ορίζοντας ότι αργότερα θα πλήρωναν φόρους σε είδος (λόγω της κατάστασης της ευρύτερης περιοχής και της περιορισμένης τοπικής νομισματικής κυκλοφορίας).**

Τα γεγονότα της «βυζαντινής εποποιίας» των 10^{ου} - 11^{ου} αι.

Η επέκταση προς Δαλματία, νότια Ιταλία και Αρμενία

- Εκτός από τις βουλγαρικές περιοχές ο **Βασίλειος Β΄ (976-1025)** επέβαλλε τον αυτοκρατορικό έλεγχο και στη **Δαλματία**. Κατά τη βασιλεία του ισχυροποιήθηκε και η βυζαντινή κυριαρχία στη **νότια Ιταλία** με πρωταγωνιστή τον ικανό τοπικό αυτοκρατορικό **κατεπάνω Βασίλειο Βοϊωάννη**. Μετά το **1020** ο **Βασίλειος Β΄** διεύρυνε επίσης την αυτοκρατορική επιρροή και στην **Αρμενία** προετοιμάζοντας τη μετέπειτα πλήρη προσάρτησή της. Δεν πρόλαβε ωστόσο να ανακτήσει τη **Σικελία**, γιατί πέθανε το **1025**.
- Σταδιακή προσάρτηση όλων των **αρμενικών κρατών** (Ταρών, Ιβηρία, Μεγάλη Αρμενία, Καρς κλπ.) από το **β΄ μισό του 10^{ου} έως τα μέσα του 11^{ου} αι.** Αυτό όμως επέκτεινε ιδιαίτερα το βορειοανατολικό σύνορο της αυτοκρατορίας στην **Ανατολή** σε περιοχές με ξενικούς πληθυσμούς και εξάλειψε τη ζώνη προστασίας που διέθετε έως τότε, αναγκάζοντάς την να αντιμετωπίσει από το **1045** και **εξής** ακάλυπτη τους νέους εχθρούς στην Ανατολή, τους **Τούρκους**.

ΧΑΡΤΕΣ

*Η Βυζαντινή αυτοκρατορία
και τα γειτονικά της κράτη και λοιπές περιοχές
κατά το 10^ο και τις αρχές του 11^{ου} αι.*

**Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄
© Εκδοτική Αθηνών**

Η αυτοκρατορία και οι γείτονές της κατά τους 8^ο - α΄ μισό 10^{ου} αι.

- **Οι αραβικές πειρατικές επιθέσεις στην κεντρική και ανατολική μεσόγειο**
- **Το βυζαντινό ιεραποστολικό έργο**

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και τα γειτονικά της κράτη στις αρχές του 10^{ου} αι.

Η υποτιθέμενη
έκταση του
Βουλγαρικού
κράτους
επί

τσάρου Συμεών
(893-927)

© Todor Borzhinov

http://en.wikipedia.org/wiki/Bulgarian_Empire#/media/File:Bulgaria_Simeon_I_%28893-927%29.svg

Η υποτιθέμενη έκταση του Βουλγαρικού κράτους επί **τσάρου** **Συμεών (893-927)**

© Todor Borzhinov

<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bulgaria-%28893-927%29-TsarSimeon-byTodorBozhinov.png>

TsarSimeon-byTodorBozhinov.png

← ← Το θρακικό σύνορο
Βουλγαρίας και Βυζαντίου
μετά το θάνατο του
Συμεών, σύμφωνα με τη
συνθήκη του 927 μεταξύ
του Βούλγαρου τσάρου
Πέτρου Α' (927-969) και
του αυτοκράτορα Ρωμανού
Α' Λακαπηνού (920-944)

Ιστορία του ελληνικού
έθνους, Τόμος Η'

© Εκδοτική Αθηνών

Η Βυζαντινή αυτοκρατορία και τα τότε θέματά της στα μέσα περίπου του 10^{ου} αι.
 (πριν τη βυζαντινή επέκταση στην Ανατολή και τα Βαλκάνια)

Ο πόλεμος εναντίον
των **Ρώσων** εισβολέων
υπό τον **Σβιατοσλάβ**
(ή Σφενθοσλάβ)
και των Βουλγάρων
υποτελών τους στα Βαλκάνια
υπό τον Βόριδα
στις αρχές της βασιλείας
(969-971)
του **Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή**
(969-976)

Ιστορία του ελληνικού
έθνους, Τόμος Η΄

© Εκδοτική Αθηνών

**ΓΕΩΦΥΣΙΚΟΣ ΧΑΡΤΗΣ
ΚΙΛΙΚΙΑΣ - ΣΥΡΙΑΣ - ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗΣ**

Η βυζαντινή προέλαση στα ανατολικά και νοτιοανατολικά της αυτοκρατορικής Σελεύκειας, δηλαδή στη λεγόμενη «λεκάνη του Λεβάντε» ή «Εγγύς Ανατολή» (ca. 964 - 975) επί Νικηφόρου Β΄ Φωκά και Ιωάννη Α΄ Τζιμισκή

Σημείωση: με γαλάζιο χρώμα υποδηλώνονται οι πόλεις που ανέκτησαν ή κατέλαβαν πρόσκαιρα οι Βυζαντινοί, με σκούρο μπλε και πλάγια γράμματα οι πόλεις που έγιναν πρόσκαιρα υποτελείς και με μαύρο χρώμα και υπογραμμισμένες οι πόλεις που δεν καταλήφθηκαν

*Ιστορία του ελληνικού έθνους,
Τόμος Η΄*

© Εκδοτική Αθηνών

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Η ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ
ΓΥΡΩ ΣΤΟ ΕΤΟΣ 1000

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ - ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ ΕΠΙ ΤΣΑΡΟΥ ΣΑΜΟΥΗΛ - ΦΑΤΙΜΙΔΕΣ ΑΙΓΥΠΤΟΥ - ΑΒ-ΒΑΣΙΔΙΚΟ ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑΣ - ΕΜΙΡΑΤΟ ΜΟΣΟΥΛΗΣ - ΕΜΙΡΑΤΟ ΧΑΛΕΠΙΟΥ - ΖΙΡΙΔΕΣ ΑΦΡΙΚΗΣ - ΧΑΛΙΦΑΤΟ ΚΟΡΔΟΒΑΣ - ΦΡΑΓΚΙΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ - ΑΓΓΛΙΚΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ - ΔΟΥΚΑΤΟ ΠΟΛΩΝΙΑΣ - ΑΓΙΑ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ - ΟΥΓΓΑΡΙΑ - ΡΩΣΙΑ - ΧΑΖΑΡΟΙ

Η μεγαλύτερη έκταση του Βουλγαρικού κράτους επί τσάρου Σαμουήλ (ca. 1000) και οι εκστρατείες του τελευταίου (κόκκινες γραμμές) και του αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄ (μπλε γραμμές) κατά το βυζαντινο-βουλγαρικό πόλεμο (986-1018)

Χάρτης: © Kandi

http://en.wikipedia.org/wiki/Samuel_of_Bulgaria#/media/File:First_Bulgarian_Empire_%28976-1018%29.png

Ο γεωγραφικός χώρος
της βυζαντινο-βουλγαρικής
αντιπαράθεσης
(986-1018)
επί αυτοκράτορα
Βασιλείου Β' (976-1025)
και τσάρου
Σαμουήλ (976-1018)

Ιστορία του ελληνικού
έθνους, Τόμος Η'

© Εκδοτική Αθηνών

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1025 (ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΗ ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ)

ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΕΠΕΙΤΑ ΠΡΟΣΑΡΤΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΕΩΣ ΤΑ ΜΕΣΑ ΤΟΥ 11^{ου} αι.

Χάρτης:
A. Guillou, Βυζαντινός πολιτισμός
 © Ελληνικά γράμματα

Η νότια Ιταλία στο α΄ μισό του 11^{ου} αι., μετά την ενίσχυση της βυζαντινής κυριαρχίας υπό τον ικανό τοπικό κατεπάνω Βασίλειο Βοϊωάννη (βυζαντινές πόλεις με κόκκινα γράμματα) 79

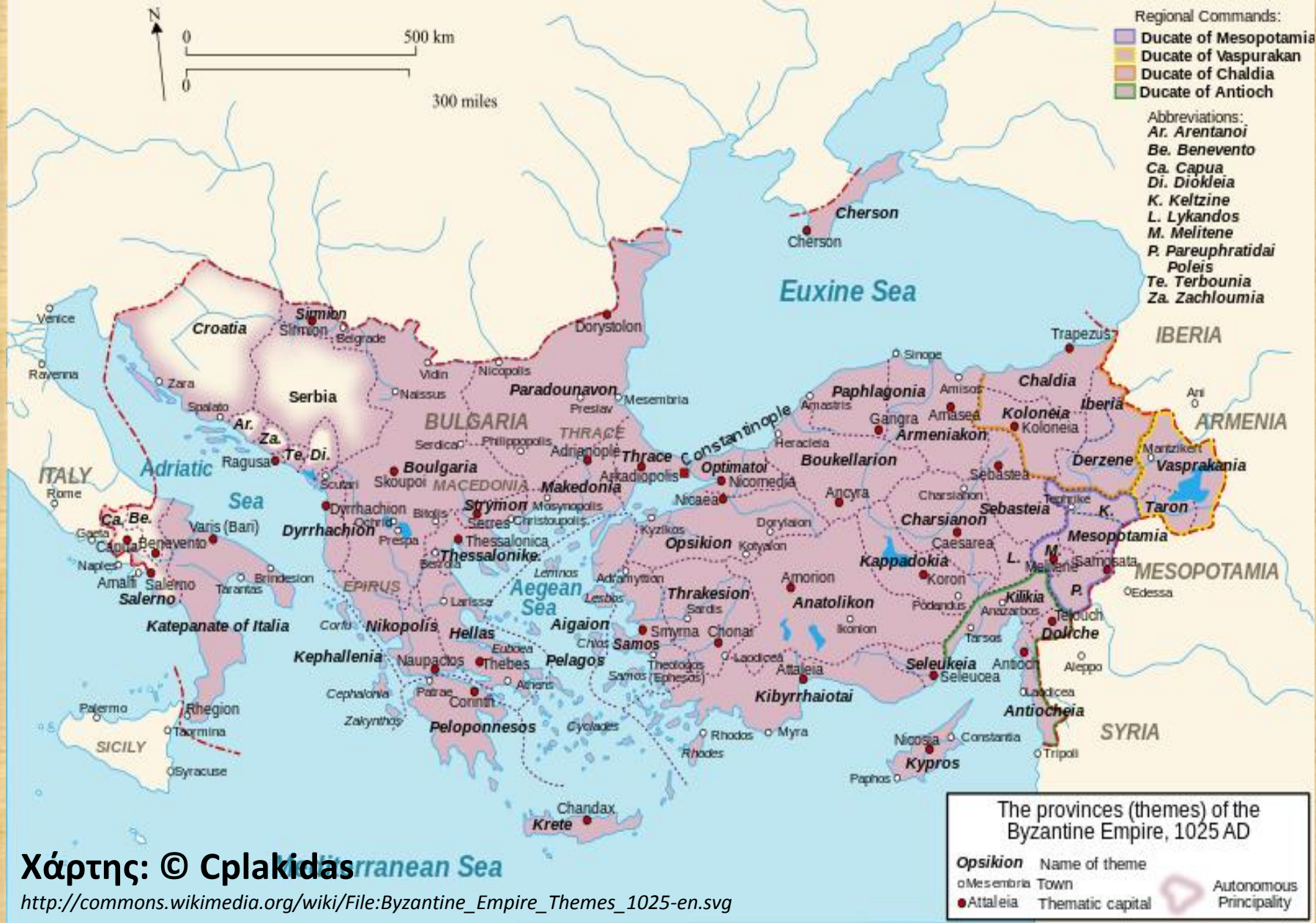
Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΚΑΤΑ ΤΟ 1025 (τέλη βασιλείας του Βασιλείου Β΄)

© Flyax και Cplakidas

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Byzantine_Empire_1025-fr.svg#mediaviewer/File:Map_Byzantine_Empire_1025-el.svg

Εκτός από την προσάρτηση της Βουλγαρίας, της Κιλικίας, της βορειοδυτικής Συρίας και της δυτικής Αρμενίας έως το 1025, εικονίζονται και οι τελευταίες εφήμερες ανακτήσεις της αυτοκρατορίας μετά το 1025 στην Αρμενία (Ανίον), τη βόρεια Μεσοποταμία (Εδεσσα) και τη Σικελία

Χάρτης: © Cplakidas

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Byzantine_Empire_Themes_1025-en.svg

Η αυτοκρατορία με τα παλαιά θέματα και τα νέα **δουκάτα** και **κατεπανάτα** της γύρω στο 1025

Χάρτης :

© Andrei nacu

http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Map_Byzantine_Empire_1045.svg#file

Η αυτοκρατορία με τα παλαιά θέματα και τα νέα *δουκάτα* και *κατεπανάτα* της καθώς και οι γείτονές της γύρω στα μέσα του 11^{ου} αι.

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Λεβενιώτης Γεώργιος.
«Βυζαντινή Ιστορία Ι (324-1081). Η ανάκαμψη του Βυζαντίου κατά τον 10^ο αι.
και η λεγόμενη «βυζαντινή εποποιία»». Έκδοση: 1.0. Θεσσαλονίκη 2015.

Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

<http://eclass.auth.gr/courses/OCRS403/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Τέλος ενότητας

Επεξεργασία: Αντωνιάδου Αλεξάνδρα
Θεσσαλονίκη, Απρίλιος 2015

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.00.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

